

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

**Constituirea infrastructurii educaționale în
Partium-Comitatul Arad sub habsburgi**

Conducător științific:
Prof. univ. dr. *Șerban Turcuș*

Doctorand
Melinda Gabriela Keresztes

Cluj-Napoca
2025

Rezumat

Programul de reforme inițiat de Imperiul Habsburgic începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut un impact în teritoriile aflate sub ocupația acestei puteri. Dinamica reformelor își are rădăcinile în politica externă influențată de ideile curentului Iluminist, și cea internă marcată de problemele administrative care au determinat o restructurare în toate domeniile. În contextul acesta, monarhii au urmărit să adopte un program de reforme în educație cu scopul de a forma cetățeni cu deprinderi morale și cu noțiuni elementare de economie pentru a se putea implica în viața comunitară și de a fi loiali conducerii. În urma acestor directive lansate de către Maria Tereza, educația s-a transferat în sfera politicilor, acționând în direcția consolidării imperiului. În timpul reformelor, arhiducesa a întâmpinat câteva probleme, de pildă, cele legate de lipsa unor instituții școlare, a unei infrastructuri educaționale, a unor legi și fonduri financiare pentru a construi școli și forma profesori. În acest sens a început colaborarea cu specialiști, precum Ioan Ignățiu Felbiger care prin intermediul Comisiei Aulice din Viena a pus bazele învățământului.

Teza de doctorat intitulată „Constituirea infrastructurii educaționale în Partium-Comitatul Arad sub habsburgici” abordează politica educațională a Monarhiei Habsburgice într-o manieră inovatoare, trecând de la o analiză macro prin evidențierea reformelor educaționale la una micro pentru a prezenta modalitățile de receptare a acestora în școlile confesionale romano-catolice, în cele două gimnazii (Arad și Sântana) și Preparandiei din Comitatul Arad. Noutatea pe care o aduce teza de doctorat constă în analizarea și punerea în valoare a rețelelor școlare din Comitatul Arad din perspectivă educațională, economică, socială, politică și religioasă.

Scopul principal al tezei de doctorat este acela de a urmări constituirea infrastructurii educaționale în Comitatul Arad prin intermediul directivelor prescrise de Curtea din Viena. Scopul secundar este de a pune accentul pe modalitățile de aplicare a pedagogiei la nivel local, pe baza manualelor care erau utilizate în Gimnaziul din Arad și a unor izvoare istorice ce au înregistrat procesul de alfabetizare al elevilor și formarea cadrelor didactice de la școlile confesionale romano-catolice.

În teza de doctorat s-au stabilit patru obiective. Primul obiectiv este legat de identificarea căilor de pătrundere a ideilor iluministe în Imperiul Habsburgic, mai ales în domeniul educațional. Al doilea obiectiv a fost de a expune, printr-o exemplificare, reformele educaționale ce au modernizat pedagogia la nivel internațional și național. În privința aceasta,

s-au analizat, inițial, programele educaționale din Viena și câte dintre acestea au fost cunoscute și aplicate în comitatul Arad. Prin al treilea obiectiv s-a urmărit întreprinderea unei prezentări legate de funcționarea școlilor elementare și gimnaziale pe baza legilor educaționale Ratio educationis din 1777 și Ratio publicae educationis din 1806. Al patrulea obiectiv este unul esențial în demersul științific pentru că analizează relația comunităților în vederea susținerii tinerilor de a fi educați și a cadrelor didactice de a putea predă.

Acest subiect s-a realizat pornind de la izvoarele arhivistice inedite și editate. Documentele de arhivă care au fost accesate au contribuit la descoperirea unor noi informații care au oferit o reconstituire a învățământului elementar și gimnazial din Comitatul Arad, în perioada stăpânirii Imperiului Habsburgic. În cazul acesta, am desfășurat o activitate de cercetare a izvoarelor în cadrul unor centre arhivistice din țară, precum Dieceza Romano-Catolică de Timișoara, Arhivele Naționale ale României și Biblioteca Alexandru Dimitrie Xenopol din Arad. Pe lângă aceste instituții ce au rolul de a arhiva și proteja documentele, în special pentru învățământul din Arad, specifice secolului al XVIII-lea și al XIX-lea, a mai fost utilizată o platformă online intitulată Internet Archive, care a pus la dispoziție cea de-a doua lege educațională „Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas” promulgată în anul 1806 în limba latină.

La Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad se regăsesc cele mai multe informații legate de gimnaziul arădean, deoarece sunt păstrate documentele în două fonduri arhivistice: „Ordinul Minorităților Conventuali” și „Liceului „Ioan Slavici” Arad 1776-1860”. De asemenea, a mai fost investigat, fondul „Atzél Petru” având ca izvor istoric un manual ce a fost redactat în anul 1844, dar și fondul „Prefectura județului Arad, Acte administrative 1944” care conține informații cu privire la funcționarea Bisericii Romano-Catolice din Ineu și legătura acesteia cu comunitatea.

O altă instituție la fel de importantă în păstrarea documentelor referitoare la educația din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea este colecția de carte veche a Bibliotecii A.D. Xenopol din Arad. În cadrul acestei instituții au fost consultate următoarele manuale și cărți de pedagogie: *Elementa Historiae Naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (1778), *Elementa Geometriae practicae in usum gymnasiorum, et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (1791), *Institutioness Arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (1791), *Oskolai tanító könyv* (1793), *Institutionum gramaticarum* (1796), *Historiae Universalis in usum studiosae iuventutis claudiopolitanae* (1798), *Exercitia Correcta* (1804)

și *Orthographia romana, sive latino-valachica*(1819). Acestea sunt printre primele manuale ce au început să fie utilizate în Comitatul Arad și care, la rândul lor, au constituit discipline de istoria naturală, geometrie, aritmetică, gramatică și istorie universală. Un alt document foarte răspândit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pus la dispoziție de bibliotecă este prima lege educațională *Ratio educationis totisque rei litterariae regnum Hungariae et provincias eidem adnexa* din 1777.

Numeroasele lucrări de specialitate din domeniul didacticii și pedagogiei au fost publicate în volumul al IV-lea al *Școlii Ardelene* sub coordonarea lui Eugen Pavel. Izvoarele acestea editate sunt foarte valoroase pentru subiectul cercetat, deoarece prezintă cărțile traduse în limba română din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. Tot din categoria izvoarelor editate a fost de mare beneficiu tezei utilizarea documentelor din volumul „Az gymnasium keletkezete, s ugyan ebben az 1850-1851 tanév mindkét felében előadott”. În acest volum sunt incluse informații referitoare la desfășurarea planului de învățământ al Gimnaziului din Arad pentru anul școlar 1850-1851.

Investigația arhivistică a fost continuată la Dieceza Romano-Catolică de Timișoara unde am beneficiat de accesul la multe fonduri utile subiectului cercetat. În cadrul acestei instituții am consultat următoarele fonduri arhivistice: „Parohia Romano-Catolică Ineu”, „Parohia Romano-Catolică Szent Anna”, „A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból”, și „Clerici Regulares E Scholis Pii Ordo Scholarum Piarum”. Aceste izvoare arhivistice au fost completate cu documente editate ce aparțin arhivei Diecezane Romano-Catolică de Timișoara, „Catalogus Venerabilis Cleri Dioecensis Csanadiensis” ce a fost redumit în „Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis”.

Teza de doctorat este structurată în șase capitole la care se adaugă un studiu introductiv despre temă, urmat de prezentarea izvoarelor și a metodelor de cercetare a temei, istoriografia temei și, în încheiere, sunt evidențiate concluziile generale, tabele, graficele și anexele.

În capitolul despre *Istoriografia temei* a fost realizată o analiză asupra literaturii de specialitate referitoare la învățământul din Arad din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În capitolul despre *Izvoare și metodele de cercetare* s-au prezentat documentele de arhivă investigate și mijloacele folosite pentru a fi cercetate. De asemenea, au fost prezentate și metodele de cercetare care au fost aplicate în lucrarea de doctorat: interdisciplinaritatea, metoda comparativă, metoda cantitativă și calitativă, analize macro și micro și construirea unor studii de caz.

Capitolul I numit *Geneza modelelor educaționale în Europa modernă*, propune să evidențieze ideile educaționale ale curentului iluminist care au contribuit la formarea cetățeanului și conceptele pedagogice care s-au conturat în lucrările intelectualilor în perioada respectivă. Capitolul se încheie cu o prezentare generală, cu scopul de a observa gradul de influență a Iluminismului receptat de Imperiul Habsburgic în teritoriile italiene, Ungaria, Croația, Polonia și Lituania și cum se formează învățământul în țările respective.

Capitolul al II-lea denumit *Politica și pedagogia școlară în perioada monarhiei habsburgice*, analizează reînnoirea pedagogiei și întreprinde o prezentare detaliată asupra funcționării rețelelor școlare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În capitolul al III-lea au fost investigate informațiile legate de *Evoluția pedagogiei asupra Partiumului în perioada Monarhiei Habsburgice*, punând accentul pe răspândirea pedagogiei felbigiene, atât la nivel macro, cât și micro. Din această perspectivă s-au descoperit lucrările de pedagogie și manualele care erau utilizate de către profesori în cadrul rețelelor școlare. În a doua parte am urmărit felul în care profesorii din Transilvania, Banat și Partium au receptat noile directive venite de la Curtea vieneză și a curentului Iluminist. Studiul evidențiază, pe lângă lucrările de specialitate din domeniul educațional, și interesul cadrelor didactice și a unor instituții, în special cele din Arad față de noua pedagogie europeană, dar și rolul Școlii Ardelene.

În capitolul al IV-lea numit *Învățământul confesional romano-catolic din Ineu*, s-a întreprins o investigație exhaustivă oferind informații despre procesul de alfabetizare, elemente socio-confesionale și economice a localității din Ineu, pe baza unor izvoare inedite apărute în perioada 1784-1848. Izvoarele respective sunt o serie de statistici ce redau imaginea confesională religioasă și socială a comunității din Ineu și permit o înțelegere mai clară a învățământului prin prezența nou-născuților, dar și gruparea tinerilor pe vârste 1-7 ani și 7-20 ani. Prin descoperirea acestor informații, am putut trasa primele linii cu privire la evoluția populației și a numărul celor care urmau a fi școlarizați în Ineu. Pe lângă aspectele socio-confesionale ale Ineului am pus în aplicare o investigație cu privire la situația elevilor de la școala elementară romano-catolică din Ineu, cuprinsă în perioada anilor 1835-1862. Prin această abordare, fac cunoscut procesul de școlarizare pe baza înscrierii la școală a elevilor și gradul de frecvență a acestora.

În capitolul al V-lea denumit *Rețeaua școlară în Partium-comitatul Arad din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima parte a secolului al XIX-lea*, s-a întreprins un demers în direcția constituirii unor micro-analize pentru a cunoaște gradul de pătrundere a

reformelor în școlile elementare din mai multe regiuni ale Comitatului Arad și a gimnaziului din Sântana. Studiul prezintă, într-un mod complex, cum au funcționat școlile elementare romano-catolice din Arad, Chișineu-Criș, Sântana, Ineu, Șimand și Radna în perioada anului 1848. Demersul propus are în vedere mai multe direcții de cercetare, prin intermediul cărora am desprins informații legate de mediul social, economic și pedagogic al acestor școlile elementare. Din perspectivă socială, se aplică o cercetare pentru a identifica componența confesională și numărul elevilor care erau înscriși și care frecvenatu școala din acele comunități. Prin abordarea economică am urmărit să identific în ce mod comunitatea se implica în procesul de susținere a învățământului și cum sprijineau financiar cadrele didactice. Cercetarea a continuat cu Gimnaziul din Sântana care a fost înființat și administrat de familia Bibics și a Ordinului Piarist. Am urmărit, ca pistă de cercetare, reluarea informațiilor cu privire la înființarea Gimnaziului din Sântana, dar și să aduc o noutate printr-o analiză ce reflectă gradul de școlarizare al tinerilor care frecventau acest tip de învățământ.

În ultimul capitol denumit *Gimnaziul din Partium-Comitatul Arad*, am urmărit să ofer o analiză exhaustivă a Gimnaziului din Arad. Inițial, au fost identificate etapele formării școlii, apoi funcționarea gimnaziului, mobilitatea elevilor și performanța lor. Acestea sunt obiectivele urmărite cu scopul de a evidenția gradul de conexiune pe care l-a avut instituția educațională cu autoritățile din Viena, Ungaria și Arad.

După aceste capitole, am introdus *Concluziile* referitoare la învățământul din Comitatul Arad în perioada habsburgică. Învățământul din Arad s-a înscris în noua pedagogie europeană prin faptul că a urmat directivele Curții de la Viena, dovadă fiind funcționarea școlilor elementare, gimnaziale și a Preparandiei din comitatul Arad. De asemenea, aceste concluzii sunt susținute pe baza anexelor documentare și tabelelor care se regăsesc la finalul lucrării de doctorat.

Cuprins

Introducere.....	4
Izvoare și metode de cercetare a temei	10
Istoriografie	17
1 Geneza modelelor educaționale în Europa modernă.....	26
1.1 Abordări și idei pedagogice legate de educație în perioada iluministă	26
1.2 Conexiunea dintre Iluminism și modernizarea educației în teritoriile anexate de Imperiul Habsburgic și alte spații din Europa	38
2 Politica și pedagogia școlară în perioada Monarhiei Habsburgice.....	65
2.1 Politica educațională a Monarhiei Habsburgice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea	65
2.2 Pedagogia și funcționarea școlilor elementare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea	81
2.3 Pedagogia și funcționarea gimnaziului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea	91
3. Influențele pedagogiei asupra Partiumului în perioada Monarhiei Habsburgice.....	100
3.1 Difuzarea pedagogiei felbigene în Imperiul Habsburgic și efectele sale	100
3.2 Manuale și cărțile de pedagogie utilizate în școlile elementare și gimnaziale	115
4 Învățământul confesional romano-catolic din Ineu	131
4.1 Situația socio-confesională a Ineului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea	131
4.2 Școala confesională romano-catolică din Ineu	143
4.3 Școlarizarea elevilor la învățământul confesional romano-catolic din Ineu.....	149
5 Rețeaua școlară în Partium-Comitatul Arad din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima parte a secolului al XIX-lea.....	155
5.1 Școli confesionale romano-catolice în Partium-Comitatul Arad	155
5.2 Aspecte socio-economice în școlile confesionale romano-catolice din Partium-Comitatul Arad în anul 1848.....	165
5.3 Gimnaziul din Sântana	171

6 Gimnaziul din Partium-Comitatul Arad	178
6.1 Gimnaziul din Arad.....	178
6.2 Elevii din cadrul Gimnaziului din Arad în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea	190
Concluzii.....	201
Bibliografie	208
Tabele și grafice.....	227
Anexe.....	272

Bibliografie

Izvoare arhivistice inedite

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale

Fond Prefectura Județului Arad, dosar Acte Administrative 1944-1945, inventar 1298, nr. 63/1944, fila 2

Fond Ordinul Minorităților Conventuali, inventar 88, dosar *În legătură cu activitatea preparandiilor, funcționarea școlilor confesionale, examinarea profesorilor de teologie, publicații bisericești, viața sfinților*, nr. 93/1730-1769, vol. 1, file 101-111

Fond Liceul „Ioan Slavici” Arad 1776-1860, inventar 636, dosar nr. 3/ 1788-1789, file. 28, 29, 30, 38, 39

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 4/1789-1790, file 24, 25, 30, 38, 39

F.L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 4A/1790-1791, file, 11, 12, 14, 15, 16,

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 5/1791-1792, file 5-10

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr 6/1792-1793, file 4-18

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 8/1794-1795 file 39-53

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 9/1795-1796, file 50-58

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 10/1796-1797, file 9-16

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 11/1797-1798, file 11-17

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 12/1798-1799, file 52-57, 54

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 13/1799-1800, file 3-8

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 14/ 1800-1801, file 46-51, 48,50

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr 13/ 1799-1800, fila 5

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr.15/ 1801-1802, file 25-31

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 16/ 1802-1803, file 27-31

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 17/1803-1804, fila 22

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 21/1808-1809, file 43-45

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 22/1809-1810, file 16-17

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 23/1810-1811, fila 19

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 24/1811-1812, fila 41

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 25/1812-1813, fila 25

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 26/1813-1814, file 80, 82

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 26/1814-1815, fila 71

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 26/1815-1816, fila 114

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 27/1816-1817, fila 2, 29, 54

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 27/ 1817-1818, fila 63, 75, 106,

F. L. I. S. A. 1776-1860, dosar nr. 27/1818-1819, fila 125, 148

Arhiva Diecezană Romano-Catolică Timișoara

Fond Clerici Regulares E Scholis Piis Ordo Scholarum Piarium

Fond: Parohia Romano-Catolică Szent Anna

Fond A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból, document *Népiskolák tanítók, és jövedelmeik összeírása Aradan 20 Julius 1848*

Fond A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból, document *Népiskolák tanítók, és jövedelmeik összeírása Kiss Jenő 10 julius 1848*

Fond A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból, document *Népiskolák tanítók, és jövedelmeik összeírása Radna 16 julius 1848*

Fond A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból, document *Népiskolák tanítók, és jövedelmeik összeírása Újszentanna 30 iulius 1848*

Fond A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból, document *Népiskolák tanítók, és jövedelmeik összeírása Simánd 11 Iulius 1848*

Fond A Csanádegy házmegyei népiskolák, összeírása 1848-ból, document *Népiskolák tanítók, és jövedelmeik összeírása, Boros-Jenői 23 iulius 1848.*

Fond Parohia Romano-Catolică Ineu, document: *Status Animarum Parochiae Boros-Jenő et Filialium eidem annexarum Anni 1784*

F. P. R. C. I., document : *Status Animarum Parochiae Boros-Jenő et Filialium eidem annexarum Anni 1792*

F. P. R. C. I., document : *Status Animarum Parochiae Boros-Jenő et Filialium eidem annexarum Anni 1794*

F. P. R. C. I., document: *Status Animarum Parochiae Boros-Jenő et Filialium eidem annexarum Anni 1795*

F. P. R. C. I., document: *Status Animarum Parochiae Boros-Jenő et Filialium eidem annexarum Anni 1796*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenoviensis et Filialium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1798*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filialium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1800*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filialium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1801*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filialium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1802*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filialium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1803*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filiallium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1804*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filiallium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1809*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filiallium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1810*

F. P. R. C. I., document: *Tabella. Exhibens Statum Animarum Ecclesia Boros Jenöviensis et Filiallium Ejus Diaccesis Ceanadiensis Comitatus Aradiensis Anni 1811*

F. P. R. C. I., document: *Tabella Exhibens Statum Animarum Catholicarum a Sacris Catholicis Alienarum in Tavarnicum et Boros-Jenő pro Exaltatione Sanctae Crucis, sub Districtu Diaconali Aradiensi Superioris, Anno 1836*

F. P. R. C. I., document: *Tabellanis Informatis de Docentibus et Subdocentibus in Districtu Scholari N. Anno 1855 Boros-Jenő, in Districtu Arad Montano seu Pankotini.*

F. P. R. C. I., document *Relatio Super Schola Boros Jenöinsi.*

F. P. R. C. I., document: *Rovatos tábla a Borosjenői népiskola Arad-hegyaljai Mészpereti kerületében az 1860-1861-es tanévben*

F. P. R. C. I., document *Rovatos tábla a Borosjenői népiskolának, Arad-hegyaljai Nesperesti kerületben, az 1861-1862-es tanévben*

Izvoare arhivistice

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale

Fond Liceul „Ioan Slavici” Arad 1776-1860, inventar 636, dosar *Literarium institutum divae Theresiae eivsdem que et immortalis Iosephi auspicio per intimasa, hocce volumine comprehensa ab Anno CDDCCLXXVI usque Annum CIDDCCLXXXVIII edita continuatum*, nr. 1/ 1776-1788, f. 1.

Fondul Atzél Petru, Sicula, inventar 233, dosar 2/1844, document Görög Nyelvtan irta Atzél Péter, Sikulán, 1844, file 1-19

Arhiva Diecezană Romano-Catolică Timișoara

F. P. R. C. I., document: *Szerződés 1845*

F. P. R. C. I., document: *Tabella Exhibens Incrementum vel Decrementum Populi a Primo usque ad Duodecimum Annum aetatis, Scholarum Frequentantium Capacium, et Populi Scholarum in Oppido Boros-Jenü Anno 1854-1855 Frequentantium*

Izvoare primare edite

Az gymnasium keletkezete, s ugyan ebben az 1850-1851 tanév mindkét felében előadott, Tantárgyak rövid vázlatá., Aradon, Nyomatott Schmidt Anna betüivel, 1851; accesibil la adresa

https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Arad_00267_AllamiGimnaziu_m/ , data ultimei accesări 12.03.2025

Eugen Pavel (coord), *Școala Ardeleană. Scrieri didactice și instructive*, București, vol. IV, Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2018

Johann Ignaz Melchior Felbiger, *Anleitung zur Rechtschaffenheit oder das für die in den Trivialschulen lernende slawonisch-servische nicht unirte Jugend bestimmte Lesebuch*, (Ducerea de mână către cinst și dreptate adeacă la copii rumunești neuniți cei ce în școlele mici să învață spre cetanie rânduită cartea), Viena, Tipigrafia lui Joseph Edlen von Kurzböck, 1777; accesibil la adresa <https://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/67759> data ultimei accesări: 27.02.2025

Ratio Educationis Publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem ednexas , Typis et Sumtibus Regiae Univer Hungaricae, Budae, 1806; accesibil la adresa: <https://archive.org/details/ratioeducationis00buda/page/n7/mode/2up> , ultimei accesări: 15.02.2025

Villaume Peter, Naum Petrovici, *Pedagogia și metodică pentru învățătorii șoarelor orășenești și sătești*, Buda, 1818; accesibil la adresa <https://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/48363> , data ultimei accesări 15.12.2024

Biblioteca Județeană A. D Xenopol Arad

Fond Carte Veche *Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, tomus I, Vindobonae, Typis Joan. Thom. nob. Trattnern, MDCCLXXVII

F. C. V., Alvarus Emmanuel, *Institutionum gramaticarum*, Buda, Tirnavia, 1796

F. C. V., Bolla Martini, *Historiae Universalis in usum studiosae iuventutis claudiopolitanae*, Tomus I, Claudiopoli, Typis et Sumptibus Martini Hochmeister R. Typogr. priv., 1798

F. C. V., Bolla Martini, *Historiae Universalis in usum studiosae iuventutis claudiopolitanae*, Tomus III, Claudiopoli, Typis et Sumptibus Martini Hochmeister R. Typogr. priv., 1799

F. C. V., *Elementa Historiae Naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Pars I, Budae, Typis Regiae Universitatis, Anno M.D. CC. LXXVIII

F. C. V., *Elementa Historiae Naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Pars II, Budae, Typis Regiae Universitatis, Anno M.D. CC. LXXVIII

F. C. V., *Elementa Historiae Naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Pars III, Budae, Typis Regiae Universitatis, Anno M.D. CC. LXXVIII

F. C. V., *Elementa Geometriae practicae in usum gymnasiorum, et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Budae et Tyrnaviae, Typis Regiae Universitatis, Anno M.D.CC.XCI.

F. C. V., *Institutioness Arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Pars Prima, Buda et Tyrnaviae, Typis Regiae Universitatis, Anno 1791

F. C. V., Lunz Johanann Georg, *Oskolai tanító könyv*, Nyomtatt. Streibig József Betúvel, Győr, 1793

F. C. V., Liebenberg Anton, *Exercitia Correcta*, Pesta, 1804

F. C. V., Májor Petrum, *Orthographia romana, sive latino-valachica*, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1819

F. C. V., *Norma Regia Pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae Iosephi II Caesar. AVG. Magni Principis Trans. Ivssu Edita M. DCC. LXXXI*, Cibinii, Typis Martini Hochmeister, Typogr. & Bibliop. priv.

Arhiva Diecezană Romano-Catolică Timișoara

Catalogus Venerabilis Cleri Dioecensis Csanadiensis, Pro Anno MDCCCXII, editura Urbani Grunn priv., Szegedini

Catalogus Venerabilis Cleri Dioecensis Csanadiensis, Pro Anno, MDCCCXIV,

Catalogus Venerabilis Cleri Dioecensis Csanadiensis, Pro Anno, 1816

Catalogus Venerabilis Cleri Dioecensis Csanadiensis, Pro Anno, MDCCCXVIII

Catalogus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno Bissextili, 1824

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno 1827

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno , 1828

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno, 1832

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno, 1834

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno, 1835

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno, 1837

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno, 1846

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanadiensis, Pro Anno, 1847

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanádiensis Ad Anuum Jesu Christi MDCCCXLVI

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanádiensis Ad Anuum Jesu Christi MDCCCXLVII

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Csanádiensis Ad Anuum Jesu Christi MDCCCXLIII

Lucrări generale

Andea Avram, *Iluminism și modernizare în societatea românească*, Cluj-Napoca, Editura Inter-Tonic, 1996

Bocșan Nicoale, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986

Idem, „Biserică și stat la români”, în Pop Ioan-Aurel, Nágler Thomas Ambrás Magyari, *Istoria Transilvaniei*, vol III, Oradea, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, pp.95-104

Idem, „Luminile și pașoptismul” , în Pop Ioan-Aurel, Nágler Thomas Ambrás Magyari, *Istoria Transilvaniei*, vol III, Oradea, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, pp. 119-158

Bérenger Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, (Nicolae Baltă traducător)București, Editura Teora, 2000

Batinić Štefka „Croatian Pedagogy in the 19th Century the Transfer of European Pedagogical Ideas” în *Review of Croatian History*, vol.19, nr. 1, decembrie 2023, pp.161-177; accesibil la adresa

https://www.researchgate.net/publication/376748428_Croatian_Pedagogy_in_the_19th_Century_The_Transfer_of_European_Pedagogical_Ideas , data ultimei accesări: 5.03.2025

Csanádi János, *Eleinkről szól a fáma*, Arad, Gutenberg, 2016

Chaunu Pierre, *Civilizația europeii în secolul luminilor*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1986

Cassirer Ernst, *Filosofia Luminilor*, (Adriana Pop, Vasile Muscă traducători), Pitești, Paralela 45, 2003

Codrea Ionuț-Cosmin, *Istorie, societate și viață culturală în Țara Zărandului (secolele XVI-XIX)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2020

Cars des Jean, *Saga dinastiei de habsburg: de la Sfântul Imperiu la Uniunea Europeană*, (Irina Negrea traducătoare), București, Editura Trei, 2015

Cainelli Giulio, Ganau Roberto, Matsiuk Nadia, "Enlightenment and the long-term persistence of the habsburg administrative tradition,, în *Marco Fanno Working Papers*, nr. 0307, septembrie 2023, pp. 1-140; accesibil la adresa <https://www.economia.unipd.it/sites/economia.unipd.it/files/20230307.pdf> , data ultimei accesări: 3.03.2025

Dörner Anton, „Structuri birocratice din Transilvania în epoca reformelor tereziene și iosefine (1740-1790)”, în Câmpeanu Remus, Câmpian Anca, Attila Varga, Miron Greta-Monica, Popa-Andrei Mirela, Dörner Anton, *În spiritul europeii moderne. Administrația și confesiunile din Transilvania în perioada reformismului terezian și iosefin 1740-1790*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, pp. 197-222

Dumitran Daniel., „Reacții transilvănene la Edictul de toleranță iosefin”, în *Annalles Univesitatis Apulensis*, Series Historica, nr. 8, 2004, pp.87-98;

Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, vol. II, Budapesta, Editura Magyar Tudományos Akadémia, 1902

Găvănescu Ioan, *Ideile pedagogice ale lui John Locke*, Iași, Editura H. Goldner, 1899

Gaal Jenő, *Aradvármegye és Arad Szabad Királyi Város Monographiája*, vol. III, Arad, Kiadja a Monographia-Biyottság, 1898

Hume David, *Cercetarea asupra intelectului omenesc*,(Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu traducători), Oradea, Editura Ratio et revelatio, 2014

Iorga Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, Iași, Casa Editorială ” Demiurg”, 2020

Kant Immanuel, *Despre pedagogie*,(Traian Brăileanu traducător), Paideia, 2015

Keresztes Melinda Gabriela, *Conventurile franciscanilor observanți din cadrul custodiei Inelui. (Secolele al XV-lea și al XVI)*, Arad, Gutenberg, 2019

Idem, "Sistemul de funcționare al conventurilor franciscanilor observanți din cadrul custodiei Ineu (secolele XV-XVI)", în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, Alba Iulia, Editura Mega, nr. 25, 2019, pp.45-59

Klimova Ekaterina V., „Image of childhood in the literature of the englightenment” în *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, vol.111, decembrie, 2021, pp.456-462; accesibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/352571111_Image_Of_Childhood_In_The_Literature_Of_The_Enlightenment , data ultimei accesări: 5.03.2025

Józsa-Józsa Ioan, *Piariștii și românii până la 1918*, (Teză de doctorat), Aiud, Tipografia Keresztes, 1940

Lakatos Ottó, *Arad Története*, vol. II, Arad, Gyulai István Nyomása, 1881

Locke John, *Câteva cugetări asupra educației*, (Mioara Cimpoieș traducător), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971

Mătiuș Stela, *De la Crisius la Chișineu-Criș-contribuții monografice*, Arad, Editura Mirador, 2012

Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város Monographiája*, vol. II, Arad, Kiadja a Monographia Bizottság, 1895

Manciulea Ștefan, *Granița de Vest*, Baia Mare, Editura „Gutinel” S.R.L., 1994

Melo Marián, Pišút Peter, Matečný Igor, Viglaš Peter, „History of Meteorology Johann Ignaz von Felbiger and his meteorological observations in Bratislava in the period 1783-85” în *Meteorologische Zeitschrift*, vol. 25, nr. 1, ianuarie 2015, pp. 97-115; accesibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/375525985_History_of_Meteorology_Johann_Ignaz_von_Felbiger_and_his_meteorological_observations_in_Bratislava_in_the_period_1783-85 , data ultimei accesări: 27.02.2025

Milbank John, „Ethos and Education: Beyond Romanticism and Enlightenment” în *Ecclesiology*, vol.9, nr.3, ianuarie 2013, pp. 347-366; accesibil la adresa

https://www.researchgate.net/publication/270534015_Ethos_and_Education_Beyond_Romanticism_and_Enlightenment ,data ultimei accesări: 15.03.2025

Mačkinis Vilius, „Periphery as Context: Enlightenment Influences Towards Conceptual Change in Polish-Lithuanian Political Thinking in the Later 18th Century” în *Baltic Journal of Political Science*, nr. 9–10, decembrie 2019, pp. 25-40; accesibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/347727527_Periphery_as_Context_Enlightenment_Influences_Towards_Conceptual_Change_in_Polish-Lithuanian_Political_Thinking_in_the_Later_18th_Century ,data ultimei accesări:5.03.2025

Neumann Victor, „Transylvanian enlightenment european influences and local intelectual ambitios”, în Stanciu Laura, Popa-Gorjanu Cosmin, *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, Mega, pp.38-52

O'Connor Adrian, „Enlightenment and Education, Then and Now” în *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, vol. 32, nr.1, 2021, pp.61-82; accesibil la adresa https://www.pdcnet.org/collection/fshow?id=inquiryct_2021_0999_10_20_1&pdfname=inquiryct_2021_0999_10_20_1.pdf&file_type=pdf ,data ultimei accesări: 5.03.2025

Parcz István, *Arad-Megye és Arad-Város Ismertetése*, Arad, Nyomatott Réthy Lipót Nyomdájara, MDCCCLXXL

Pál Judit, *A Habsburg Monarchia története 1526-1848*, Cluj-Napoca, Mega, 2014

Prodan David, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984

Polenghi Simonetta, „Catholic enlightenment for children. Teaching religion to children in the habsburg empire from Joseph II to the Restoration” în *Historia y Memoria de la Educación*, vol. 4, 2016, pp.49-84, accesibil la adresa https://www.academia.edu/26878894/Catholic_Enlightenment_for_Children_Teaching_religion_to_children_in_the_Habsburg_Empire_from_Joseph_II_to_the_Restoration ,data ultimei accesări: 27.02.2025

Pestalozzi Johann Heinrich, *Texte alese* (Iosif Antohi traducător), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965

Pham Khue Dinh, Do Trang, „Rationalism and Enlightenment's Spirit: The Leading Spirit of the French Enlightenment Philosophy in the 18th Century” în *Kalagatos*, vol. 21, nr.3, septembrie, 2024, pp.1-11; accesibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/384038184_RATIONALISM_AND_ENLIGHTENMENT'S_SPIRIT_THE_LEADING_SPIRIT_OF_THE_FRENCH_ENLIGHTENMENT_PHILOSOPHY_IN_THE_18TH_CENTURY data ultimei accesări: 5.03.2025

Roman Dan, *Sântana cu î din i, cu â din a povestea unei localități și a mai multor neamuri*, Fundația ”Moise Nicoară” 2008

Rousseau Jean-Jacques, *Emile*, Statele Unite ale Americii, Editura Jefferson, 2015

Rousseau Jean-Jacques, *Emil sau despre educație*, (Dimitrie Todoran traducător), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973

Szabo Franz A.J., „Cameratism, Josephinism, and Enlightenment: The Dynamic of Reform in the Habsburg Monarchy 1740–92” în *Austrian history year book*, vol.49, aprilie 2018, pp.1-14; accesibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/324884707_Cameratism_Josephinism_and_Enlightenment_The_Dynamic_of_Reform_in_the_Habsburg_Monarchy_1740-92 ,data ultimei accesări: 5.03.2025

Sana Silviu, „...pentru sufletele credincioșilor săi... Structuri bisericești și școlare în Eparhia Greco-Catolică de Oradea-Mare (1850-1900)” Oradea, Editura Universității din Oradea, 2011

Stanciu Ion Gh., *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977

Stančienė Dalia Marija „The Contribution of the Jesuit Order to the Propagation of the Enlightenment Ideas in Lithuania” în *Verbum – Analecta Neolatina*, vol.1, nr.2, 1999, pp. 53-57; accesibil la adresa <https://real.mtak.hu/141815/> ,data ultimei accesări:05.03.2025

Sinescu Gheorghe, *Istoria Sântanei în date, imagini și documente*, Arad, Editura Promum, 2011

Sinaci Doru „Culoare iluministe la cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea: Constantin Diaconovici Loga- de la Pesta ,la Arad” în Badea Delia, David Ioan, *Constantin Diaconovici Loga 250 ediție jubiliară*, Timișoara, Editura David Press Print, 2021, pp. 77-94

Somogy Gyula, *Arad vármegye és Arad szab. Kir. Város monographiája*, Arad, Kiadja a Monographia-Biyottság, 1913

Tripa Pavel, *Trecutul Orașului Ineu și al cetății ienopolei*, Deva, Editura Emia, 2007

Văran Ion, Hurezean Pascu, Popovici Mihai(coord), *Arad monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, Editura Nigredo, 1999.

Vovelle Michel, *Omul luminilor*, (Ingrid Ilinca traducător), Iași, Editura Polirom, 2000

Ugrai János, Kökényesi Zsolt, „Confessional Identities and the Challenges of Modernisation: Jesuit Convicti and Reformed Colleges in the Kingdom of Hungary in the Age of Enlightenment” în *Espacio, Tiempo Y educación*, vol.10,nr.2,2023, pp.77-93; accesibil la adresa <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/9261118.pdf> ,data ultimei accesări 5.03.2025

Zöllner Erich, *Istoria Austriei*, București, vol. I, ed. a VIII-a, Editura Enciclopedică, 1997

Lucrări speciale

Andea Susana, „Andea Avram, Ratio educationis și înființarea districtului școlar Oradea”, în „*Crisia*”, nr. XXIII, 1993,pp. 175-185, accesibil la adresa <https://biblioteca-digitala.ro/?volum=273-crisia--xxiii-1993> data ultimei accesări:27.02. 2025

Albu Nicolae, *Istoria învățământului din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina” Miron Roșu, 1944

Idem, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971

Antone Ioan, *Monografia Liceului „ Ioan Slavici” fost „ Moise Nicoară” din Arad 1745-1919-1971*, 1971, Arad, Oficiul Economic Central „Carpați” ,1971

Ando Andrei, „Aradul, în matricea intelectuală a lui Constantin Diaconovici Loga” în Badea Delia, David Ioan *Constantin Diaconovici Loga 250 ediție jubiliară*, Timișoara, Editura David Press Print, 2021, pp.19-39

Bogdan Doru, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale (1812-2012)*, Arad, Editura Nigredo, 2012

Botiș Teodor, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922

Brusanowski Paul, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1919. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010

Bozac Ileana, Pompiliu Teodor, „Învățământul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea”, în *Din istoria pedagogie românești*, vol.II-lea, București, Didactică și Pedagogie, 1966, pp.142-171

Bulboacă Sorin, „Școli catolice în Banat în Evul Mediu” în Bențe Cristian, *Istorie, cultură și societate- volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia*, Arad, Editura ”Vasile Goldiș” University Press, 2014, p.30-36

Idem, „Școli, dascăli și manuale în orașul Arad în veacul luminilor” în *Analele Aradului*, anul 2, nr. 2, pp. 273-281

Idem, „Contribuții la istoria învățământului în orașul Lipova (sec. XV-XVIII), în *Analele Aradului*, an 1, nr. 1, 2015, pp 240-249

Csóka J.Lajos, „Kollár Ádam es az 1777-i Ratio Educationis”, în *Magyar pedagogia*, nr.3-4, 1977, pp.388-408; accesibil la adresa <http://misc.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/18001>, data ultimei accesări 27.02.2025

Csucsuj István, „Cultura maghiară 1822-1847”, în Pop Ioan-Aurel, Nágler Thomas Amdrás Magyari, *Istoria Transilvaniei*, vol III, Oradea, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, pp.170-179

Crișan Ascaniu, *Anuarul III al Liceului „ Moise Nicoară” din Arad pe anul școlar 1921-1922*, Arad, Editura Concordia, 1922

Crișan Elena, Crișan Dumitru, *O școală bicentenară 1773-1973. Școala generală din comuna Șimand*, Șimand, 1973

Codău Ioan, *Școala ineuană pe trepte de istorie (1756-2008)*, Arad, Editura Fundației "Moise Nicoară, 2009

Demșa Dan (coord), *Momente din istoria lecturii publice în municipiul și județul Arad*, Arad, Editura Nigredo, 2006

Dima Elena, Buluță Gheorghe, Ceașu Simona, *Carte românească veche în bibliotecile documentare ale arhivelor statului, Catalog*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului RSR, 1985

Domokos Sámuel, *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, Gyula, Editura „Noi”, 1994

Firu Nicolae, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor*, Arad, Tipografia Diecezană, 1910

Fazakas István, „Ratio educationis (1777)”, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca*, nr. XXXVI, 1997, pp. 243-249

Himpfner Béla, *Az Aradi Király főgymnasium története*, Arad, Gyulai István Könyvnyomdája, 1896

Gagea Eugen, „Preparandia din Arad, două secole de existență” în *Studii de știință și cultură*, an VII, nr. 1, martie 2011, pp 193-198; accesibil la adresa <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=172903>, data ultimei accesări 27.02.2025

Gyemant Ladislau „Proiecte dietale de reformă a învățământului românesc din Transilvania între 1790-1848” în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, tom, XIV, 1971, pp.105-117

Idem, „Proiecte școlare românești din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, tom, XXIX, 1989, pp.465-485

Ghibu Sima, *Școala Românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, Istitutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1915.

Ilica Anton, *Istoricul Preparandiei din Arad de la Școala Regească preparandială gr. unită a națiunii române la Liceul Predagogic „Dimitrie Țichindeal” Arad*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012

Kornís Julius, *Education in Hungary*, New York, Editura Teachers College, Columbia University, 1932; accesibil la adresa https://mtda.hu/books/kornis_gyula_education_in_hungary.pdf data ultimei accesări: 15.02.2025

Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*, vol.1, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927; accesibil la adresa <https://real-eod.mtak.hu/8618/> data ultimei accesări: 15.02.2025

Karasz Joanna, *Reforming Hearts and Minds: The Educational Reforms of the Polish Enlightenment*, Editura Rutgers University, New Brunswick, 2011

Keresztes Melinda Gabriela, „Școlile elementare din Ineu între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea”, în *Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. 1, București, Editura Eikon, 2024, pp.223-231

Idem, „Școli confesionale din Partium- Comitatul Arad și Banat între secolele al XVIII-lea și al XIX lea”, în *Istorie, cultură și spiritualitate în Banat*, Timișoara, Editura Partoș, Centru de studii Banatice, 2022, pp.445-456

Idem, „Gimnaziul din Arad la interferența influențelor eclesiastice și laice” în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu*. Series Historica, tom LXIII, 2024, pp. 223-234; accesibil la adresa https://historica-cluj.ro/anuar-2024/?fbclid=IwY2xjawI_7k9leHRuA2FlbQIxMAABHZDrjpe0Z3MlvLkNwYZHpqZnHsGnz5OLSRiXE9Zs6uY4TpFBvfhKd9YUJA_aem_4Iw5t4OehOPBvoekOuD-Zg data ultimei accesări 15.02.2024

Lazăr Ioachim, *Învățămintul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2002

Lupaș Ioan, „Iosif II și școalele românești din județul Aradului” în I. Lupaș *Studii, Conferințe și comunicări istorice*, vol. 1, București, Editura Casei Școalelor, 1928, pp.303-306

Mârza Iacob, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987

Idem, *Etape și momente din istoria învățământului în Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, Sibiu, Editura Imago, 2002

Mălinaș Ioan Marin, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Tereza (1740-1780), a împăraților Iosif al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792)*, teză de doctorat, Oradea, Editura „Mihai Eminescu”, 1984

Mészáros István, *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981

Manolache A, Țircovnicu V., Pârnuță Gh., „*Manuale școlare*” în Pascu Ștefan, *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, pp 329-346

Némethy Károly, *Aradváros tanügyi története. Aradmegye tanügyét tárgyaló függelékkel*, vol. I, Arad, Nyomatott Réthy L. és Fiánál, 1890

Nagy Enikő , „A Ratio Educationis tudásértelmezése”, în *Acta Academiae Beregsasiensis*, vol.XI, nr.1, 2012, pp.79-87 ; accesibil la adresa https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/196/3/Nagy_Kolozsvari_E_A_Ratio_Educationis_tudasertelmezese_2012.pdf ,data ultimei accesări: 27.02.2025

Pascu Ștefan (coord.), *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983

Pârvulescu Mihai, *Școală și societate. Contribuție la cunoașterea formării elitelor românești din banat în secolul al XIX-lea*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2003

Popeangă Vasile, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721-1821)*, Arad, Editura Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Arad, 1974

Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului, 1979

Idem, „Rețeaua școlară a districtului Oradea în anul 1825-1826” în *Ziridava*, nr. XIII, 1981, pp. 249-258; accesibil la adresa <https://biblioteca-digitala.ro/?volum=5216-ziridava--13-xiii-1981> data ultimei accesări: 27.02.2025

Popeangă Vasile, Găvănescu Eugen, Țircovnicu Victor, *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactica și Pedagogia, 1964

Popeangă Vasile, Țircovnicu Victor, „Tendințe de orientare științifică în învățământul din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea de cercetători științifici principali” în Ilie Popescu-Teiușan, *Din istoria pedagogie românești*, vol.II-lea, București, Didactică și Pedagogie, 1966, pp.171-181

Polenghi Simonetta, „Habsburg legislation on the training of elementary and Ginnasio-Liceo (secondary) teachers and its implementation in the Italian territories across the 18th and 19th centuries”, în Casale Rita, Windheuser Jeannette, Ferrari Monica, Morandi Matteo, *Kulturen der Lehrerbildung in der Sekundarstufe in Italien und Deutschland. Nationale Formate und 'cross culture'*, Bad Heilbrunn, Editura Verlag Julius Klinkhardt, 2021, pp.19-32; accesibil la adresa

https://www.researchgate.net/publication/353288674_Habsburg_Legislation_on_the_Training_of_Elementary_and_Ginnasio-Liceo_Secondary_Teachers_and_its_Implementation_in_the_Italian_Territories_across_the_18th_and_19th_Centuries , data ultimei accesări: 5.03.2025

Protopopescu Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966

Rackauskas John A., *The commission for national education of Poland and Lithuania (1773-1794): A historical study of some aspects of its educational reforms*, Chicago, Illinois, 1977; accesibil la adresa <https://ruor.uottawa.ca/bitstreams/8599d35b-4988-4c2a-8d5d-ed88e6306530/download> ,data ultimei accesări:8.03.2024

Radu Petru, Onciulescu Dimitrie, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, Poligrafia „ Banat”, 1977

Roz Alexandru, *Monografia Colegiului Național „Moise Nicoară” din Arad*, Arad, Editura Fundației „Moise Nicoară” Arad, 2008

Sădean Avram, *Apostolatul primilor profesori ai preparandiei noastre*, Arad, Tipografia Diecezane Greco-Ortodoxe, 1912

Sorban Kornél, *Az Ineui Borosjenői Róm. Kath. Plébánia Története*, Oradea, Tipografia Franklin Institut de Arte Grafice, 1934

Sotir Demartini Gabriel, *Învățământul ineuan în limba maghiară de-a lungul secolelor*, Arad, Editura Promun, 2010

Szabó K. Attila, "Egy határkövet jelentő dokumentum: I. Ratio Educationis", în *Magiszter pedagógusok szakmai-módszertani folyóirata*, vol. 6, nr. 3-4, 2008
http://epa.oszk.hu/03900/03976/00041/pdf/EPA03976_magiszter_2008_03-04_14.pdf

Țircovnicu Victor, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat 1780-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970

Idem, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978

Idem, „Gândirea pedagogică” în Badea Delia, David Ioan *Constantin Diaconovici Loga 250 ediție jubiliară*, Timișoara, Editura David Press Print, 2021, pp. 333-348

Idem., „Transilvania”, în Ștefan Pascu, *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983, pp.235-242

Tóth István György, „Children in School - Children outside of School: Reflexions on Elementary Schooling in the Age of Enlightenment from an Eastern European Perspective, în Heinz Schilling, Marie-Antoinette Gross”, *Im Spannungsfeld von Staat und Kirche. „Minderheiten” und „Erziehung” im deutsch-französischen Gesellschaftsvergleich*, Beiheft, nr 23, 2003, pp.233-245; accesibil la adresa https://www.academia.edu/123178726/Children_in_School_Children_outside_of_School_Reflexions_on_Elementary_Schooling_in_the_Age_of_Enlightenment_from_an_Eastern_European_Perspective data ultimei accesări 27.02.2025

Surse digitale

Boros Jenoe, accesibil la adresa [Boros Jenoe \[S 11 - No. 318.\] | Maps | Hungaricana](#) , data ultimei accesări: 2.10.2022.

Instrumente de lucru

Bulboacă Sorin, Sinaci Doru, *Dicționar istoric al localităților din județul Arad*, vol. III, Arad, Gutenberg Univers, 2021